

Gornjigrad na Štajerskem.

(Krajepisno-zgodovinska črtica. — Spisal F. K.)

Planine ob savinjski dolini so dobro znane širom slovenske domovine po prirodni krasoti; zato privabljajo leto za letom več ptujcev v gorenjo savinjsko dolino ali gornjegrajski okraj. Dasi bližnja okolica Gornjegagrada ni tako lepa, kakor romantična Logarjeva dolina, vendar je tudi jako zanimiva.

Zadrecka dolina, katero pretaka potok Dreta, začinja se nad slovečo romarsko cerkvijo Novoštifto, kjer jo zapira Črnilec proti Kranjski; od tod se razteza dobro uro hoda proti severovshodu do Gornjegagrada med gorovjem, Rogac imenovanim, po jedni strani, in Menino planino na drugi strani, katere vznožje se začinja takoj pri trgu Gornjemgradu. Tu se obrača proti vshodu, kjer jo kmalu zapira grič Gradišče, tako, da je podobna kotlu. Po ozki soteski pri Gradišču se zopet razširi v večjo, rodovitno dolino, ki se v polkrogu vleče ob Menini in Dobrovlju nad dve uri hoda do samostana Nazarij proti vshodu, kjer se družijo s savinjsko dolino; od te jo loči proti severu le nizko brdovje Hom. Med Nazarjami in gradom Vrbovcem se Dreta izliva v plovno Savinjo.

Menina planina se pri Gornjemgradu proti jugu vzdiguje takoj v strmo in visoko gorovje; proti severu in severozahodu pa prehajajo nizki griči polagoma in amfiteatersko vedno više in više do gorovja Rogaca z njegovimi razrastki. Ptujcu, zlasti poljancu, ki prvič dospe v ta planinski svet, v gornjegrajsko kotlino, postaje tesno pri srcu; zdí se mu, kakor bi ga hotele stisniti gore. Ta zemljepisna lega je precéj ugodna, ker zapira pot mrzlim vetrovom. Zato je podnebje tudi ugodno, dasi ima oster in svež zrak.

Prvi početki Gornjegagrada so zaviti v temno meglo preteklosti. Na strmem griču Gradišču je stal baje nekdanj grad, o katerem ni več nobene sledú. Vsa poznejša zgodovina je tesno združena z zgodovino benediktinskega samostana, ki je bil tu ustanovljen v 12. veku. Takrat je spadal gornjegrajski okraj pod krajino „Sauria“, ki je bila del koroške vojvodine. L. 1140. je Dyebald (Theobald) Chagere s svojo ženo Truto po prigovarjanju oglejskega patrijarha Peregrina svoje neodvisno posestvo gornjegrajsko (Obbremburch) z vsemi pravicami podaril cerkvi v ta namen, da se ustanovi samostan.¹⁾ O tem je oglejski patrijarh Peregrin,

¹⁾ Orožen piše v svoji knjigi „Das Bisthum und die Diözese Lavant“ II. del, stran 7., sledeče: „Der edle

rojen gorotanski vojvoda, dné 7. malega travna l. 1140. izdal obširno latinsko listino ter jim še v posest dal dva dela desetine z vsemi novinami župnije „Obbremburch“, ki je obsegala takrat celo sedanjo dekanijo Gornjigrad s sv. Andražem, in dva dela desetine „z vsemi novinami župnije Matere Božje v Braslovčah (Frazlou).“ Patrijarh je dal menihom še deset pristav, stoječih na Furlanskem v Budrijah kot fevd, da so od tam lahko dobivali soli in olja, in trideset „marken“ za zidanje samostanskega poslopja. Tako je bil samostan ustanovljen in oskrbljen. Nemški cesar Friderik Rdečebradec je v Würzburgu l. 1157. odobril ta velikodušni čin ustanoviteljev. Od kod so prišli prvi benediktinci v Gornjigrad, ni znano. Tudi so mnenja različna, iz katere rodovine je bil ustanovnik Chagere. Muhar izvaja ime Chager od Khaag, F. Klun pa od Kanker (Kokra); vendar se v gornjegrajskem okraju še nahajajo imena „Kaker“. Ne vemo, kdaj je umrl ustanovnik; l. 1158. je najbrže še živel.

Imetje samostansko je polagoma po mnogobrojnih darovih naraslo tako, da ni imelo podložnikov samo v domačem okraju, marveč tudi drugod, n. pr. v kamniškem, braslovškem, šoštanjškem, kozjanskem okraju i. dr. L. 1257.

Dyebald Chagere und seine Gemahlin Truta haben demnach auf Ermunterung des Patriarchen und auf Rath vieler verständiger Leute ihr Allodialgut Obbremburch (Oberburg), so wie sie es selbst besessen haben, mit Burg, Wald, Aeckern, Weiden, Fischbann, Jagdbann, Zu- und Ausgängen mit hörigen Manns- und Weibspersonen und all' ihrer Habe der hl. Aglayer Kirche mit dem Rechte und in dieser Weise übergeben, dass die Burg und die bei der Burg liegende Hoffstatt, 10 Mansus und 2 Syntmansus (Heuhuben) mit ihren Antheilen, der Wald und der Forst mit einem am Walde gelegenen Mansus, eine Mühle mit ihrem Mansus und die Ministerialen beiderlei Geschlechtes, bei 100 an Zahl, welche Gesetz und Recht der Aglayer Dienstmannen und ihre Belehnung mit allen ihren Besitzungen haben sollen; auch alles übrige bebaute und unbebaute Land sammt beinahe 500 anderen Hörigen mit deren Weibern und Kindern dem von ihm (dem Patriarchen) und von ihnen (Dyebald und Truta von Chagere) für die Benediktiner-Mönche neu gegründeten Kloster Obbremburch im ewigen Eigenthumsrechte dienen sollen. Auch soll diesen Mönchen, nicht aber ihnen, den Stiftern, oder irgend Jemand Anderem, sondern allein nur den Mönchen gestattet sein, daselbst Mühlen zu errichten, vom Walde oder Forst für sich und die Ihrigen, so viel sie können, auszurodern und zu ihrer Pflege zu verwenden und ihre Grenzen durch Ausrodung und Ansiedelung von Bauleuten nach Vermögen zu erweitern. Diese Mönche allein sollen das volle Recht besitzen, allda Mühlen zu erbauen, zu fischen, zu jagen, die Decken von Hirschen und von anderem Wilde, wie auch Falken und Sperber im Walde oder Forste ohne alle Widerrede zu nehmen.“

je obiskal samostan Ulrik, koroški in kranjski vojvoda, ter ga takrat in še pozneje bogato obdaril, ker je bil vedno poseben njegov dobrotnik.

Kakor cerkve in samostani sploh, imel je tudi gornjegrajski samostan mogočne zaščitnike („vögte“), med katerimi se imenujejo soneški in heunburški plemenitaši, leta 1361. avstrijski vojvoda Rudolf za kratek čas, in celo cesar Friderik IV. po smrti poslednjega celjskega grofa Ulrika IV. l. 1456.

Opati benediktinskega samostana v Gornjemgradu so bili: Berthold (1145—?), Engelbrecht (1173—1175), Curtirannus (1209—1228), Albert (1228—1240), Henrik I. (1241—1246), Henrik II. (1247—1268), Janez I. (1268—1286),

Cerkev in grajščina v Gornjemgradu. (Po fotografiji F. Weinhandla.)

Oton (1286—1295), Wülfing I. (1295—1308), Leopold pl. Neuenburg (1308—1342), Janez II. (1342—1352), Ulrik (1353—1365), Nikolaj I. (1365—1404 ali do 1408), Wülfing II. (1408), Nikolaj II. (1409—1412), Jurij Wernberger (1413—1422), Konrad (do 1438), Rudolf (1438 do 1443), Benedikt (1444—1449), Kaspar Pinter (do l. 1461). Po smrti tega opata je naznanil cesar Friderik IV. menihom, naj počakajo z volitvijo novega opata, dokler njegovo poslanstvo od papeža ne prinese odgovora. Cesarjev poslanec je bil Hartung pl. Capell, doktor prava in cesarjev svetovalec. Ta je imel nalog papežu naznaniti, da namerja cesar ustanoviti škofijo v Ljubljani in isto oskrbeti z dohodki gornjegrajske opatije; zato naj pridobi od papeža dotično dovoljenje in prepoved, voliti drugega opata. Med drugimi nagibi za ravnanje cesar-

jevo so bili gotovo tudi politični, zakaj menihi so bili privrženci celjskih grofov in torej njegovi nasprotniki. Papež Pij II., ki je bil poprej cesarjev kancelar, župnik pri svetem Pankraciju v Starem trgu in tudi škof v Trstu in Sijeni, pogovarjal se je s cesarjem skoro gotovo že poprej o tej stvari; zato je obdržal opatijo v svoje razpolaganje, da ž njo ukrene po cesarjevi volji. Med tem pa se menihi niso zmenili za cesarjevo prepoved, ampak si izvolili za opata prejšnjega prijorja, jednookega Gregorija Hiniga iz Trebnjega.

Sedaj sklene cesar, da hitro zvrši namero, ker mu jo je bil papež odobril s pismom z dné 6. kimovca leta 1461. Že dné 6. grudna l. 1461. je izdal v Gradcu ustanovno listino za

škofijo ljubljansko, v kateri je podaril ljubljanskemu škofu grad Goričane, vrhu tega pa izraža svojo voljo, naj bi se za škofovsko mizo (mensae episcopali) v Ljubljani vtelesila gornjegrajska opatija s pridržkom, da v gornjegrajskem samostanu ostane odslej deset ali dvanajst reformovanih menihov.

Papež je zvedel o vseh teh dogodkih in izdal pismo iz Pience z dné 18. kimovca l. 1462. na krškega škofa Ulrika, v katerem naroča, naj v njegovem imenu volitev opata ovrže ter patru Gregoriju in vsem menihom naloži večno molčanje. Krški škof Ulrik

je po zaslišanju opata Gregorija v Dunajskem Novem mestu vkljub njegovemu upiranju določil, da je volitev ovržena, in da je zaradi cesarske postave odsihmal ljubljanski škof lastnik samostana gornjegrajskega in njegovih pritklin. To rzsodbo je potrdil papež dné 3. rožnika leta 1463., zavrgši vsak ugovor, ter naročil sosednim škofom: labodskemu, sekovskemu in krškemu, naj priznajo omenjeno rzsodbo.

Vendar so se benediktinci in opat Gregorij upirali še celo leto ter listine, zapisnike, dragocenosti, zlato in srebro, denar, perilo, posode, orodja, živino in živila spravljali iz samostana. Lahko umevamo, da so si tudi okoličani marsikaj prisvojili, tako da je prvi škof Žiga Lamberški, ko je našel bivši samostan ves oropan, prosil papeža in cesarja, naj posredujeta in

pomagata, da se mu izroči vse samostansko imetje. Ker se to ni dalo drugače doseči zaradi trdovratnosti menihov in njih privržencev, postopalo se je zoper nje s cerkvenimi kaznimi, naposled z izobčenjem. Šele dné 8. listopada l. 1463. so se menihi udali in se pogajali, kako bi se stvar uredila. Pogodili so se pa, da se vse odnesene stvari povrnejo, menihi se vsem pravicam do samostana odpovedó ter vse med preprirom izdane listine pripoznajo za neveljavne. Na to so bili Gregorij in tovariši po škofijskem pooblaščenju kanoniku Mohorju Harlandskemu odvezani cerkvenih kaznij; Gregorij pa je dobil za povrnjenje listin 120 zlatov.

Toda prvi škof Žiga je imel veliko dela in truda, da je dobil vsaj nekaj odnesenih stvari. Nove razmere v samostanu niso več prijale ostalim menihom. Ko so se pozneje bali še turških napadov in ni bilo več dovolj živeža, poizgubili so se s časom vsi. Ker se škof ni mogel več nadejati, da se benediktinski samostan obdrži, prosil je papeža, naj omenjeni samostan zatre in odslej umesti deset ali dvanajst svetnih duhovnikov za redno opravljanje službe božje.

Papež Sikst IV. je škofovo prošnjo uslišal s pismom z dné 8. malega travna l. 1473. Tako je nehal benediktinski samostan v Gornjemgradu, ki je bil tam 333 let.

Kakor poprej z zaostalimi menihi, tako so imeli ljubljanski škofje mnogo sitnostij tudi z novimi podložniki, kateri so se novemu redu upirali in niso hoteli dajati raznih davkov. Gornje-

grajski okoličani so hoteli meseca vel. travna l. 1635. celo grajščino napasti in oropati, kakor so bili storili s škofijskima gradoma Vrbovcem in Rudenekom pri Rečici. Prvi tak upor je bil že l. 1495. za škofa Ravberja, pozneje zopet od l. 1603. do 1607. za škofa Tomaža Hrena, tako, da so morali škofje prositi papeža posredovanja in pomoči zoper upornike. Drugokrat so se upirali ne samo zaradi raznih davkov in tlake, temveč tudi zato, ker jim zaradi kužne bolezni niso več dopuščali pokopavati rajnikov okoli župne cerkve, ampak so jim določili novo pokopališče pri podružni cerkvi sv. Magdalene, češ, da ni prav blagoslovljen. Hujskači so dopovedovali kmetom, da škof ne more prav blagosloviti pokopališča, če ni navzočih dvanajst kardinalov in še vsaj jeden patrijarh. Naposled je ta prepis razsodil papežev nuncij J. B. Salvagus v Gornjemgradu dné 23. kimovca l. 1607.

Ko je bil zatrt benediktinski samostan, nastavili so tukaj svetne duhovnike (deset ali dvanajst). Ti so živeli skupaj v samostanskem poslopju. Škof Tomaž Hren pa je l. 1605. preosnoval njih pravila in jih imenoval „Collegium Marianum“, ki je obstal do Jožefa II. V ta kolegij so sprejemali navadno novomašnike, nekaterikrat tudi bogoslovce, ki so dokončali bogoslovske nauke. Tu so nadaljevali svoje nauke pod ostrim nadzorstvom svojih predstojnikov kot škofijskih pooblaščenecv, vadili se v dušnem pastirstvu ter bili v pomoč na slovečih božjih potih pri Novištifti in sv. Frančišku. (Konec.)

Potovanje križem jutrove dežele.

(Piše dr. Fr. L.)

I. Novi junak.

Že dve leti sem dragim znancem opisoval znamenitosti egiptovske pod naslovom „Na jutrovem“. Ta naslov je bil le deloma primeren; izbral sem si ga bil zato, ker sem mislil, da bodem lahko opisal še kaj več jutrovih krajev nego samo Egipt. Ne bojim se brez vzroka, da so se naši spremljevalci že naveličali jednoličnega egiptovskega pohajanja. A tudi mene teži neka sitnost. Zoperno se mi zdí govoriti vedno o sebi (dasi ne sovražim samega sebe), kakor tudi nerad čitam spise, v katerih pisatelj vedno tolče na veliki boben svojega „jaz“ ali pa celo „mi“. Zato sem premišljal, kako bi si pomagal. Najlože se je dal premeniti naslov: tako ne bode naš spis kakor morska kača. A o čem naj govorim, če ne o sebi in o svojem potovanju?

Tudi v tem mi je pomagala sreča ali previdnost božja. Kot prijatelj umetnosti sem se zanimal za lepe slike in posebej še fotografije. Tu pa tam sem opazil nenavadno velike fotografske slike iz jutrove dežele s podpisom: „Ch. Paier“. Vzroka je bilo torej dovolj, da sem se jel zanimati za moža. No, iskati ga ni bilo treba, prišel je l. 1884. sam, in tako se je začelo najino znanje. Po tem znanju lahko rečem, da poznam moža temeljito. Ker se je mudil veliko let na jutrovem, ker govori poleg drugih jezikov tudi arabski in turški jezik, znane so mu jutrove dežele prav dobro, namreč Egipt, Palestina in kos evropske Turčije.

Kdo ni uganil, da sem nagovarjal tega znanca, naj popiše svoje dogodke v jutrovih deželah? Toda vsak človek ni pisatelj in tudi naš Pajer se ne more sam predstaviti slovenskemu ob-

Gospod, še mêne . . .

Za bratom brat — slovésna vrsta —
V svetišče stopa pred oltar,
Na ustnih prvi ‚Introibo‘,
Na cvêtnih licih srêde žar.

Sladkó trepeče v prsih duša,
Srcé zaliva jim blagost:
K Gospodu jim hití stopinja,
Ki razsvetljuje njih mladost!

S solzámi nékoč truda seme
Sejáli so že v rôsnih dneih —
Kakó ne vriskaj danes duša
Ob dozorelih jim snopéh!

Za bratom brat — slovésna vrsta —
Jaz gledam njih sprevôd molcé:
Razgreva prsi koprnenje,
Drhteče triplje mi srcé — —

Gospod, še mêne kdaj pokliči
Za brati v sveti šôtor svoj,
Da s čistim srcem, čisto rôko
Stojim, kot óni pred Teboj!

Da večno tvojo čast oznanjam,
Na zêmlji Tvoj okušam raj:
K oltarju svojemu privêdi,
Gospod, še mêne, prosim, kdaj!

Mih. Opeka.

Gornjigrad na Štajerskem.

(Krajepisno-zgodovinska črtica. — Spisal F. K.)

(Konec.)

Ker so ljubljanski škofje tesno sklenjeni z Gornjimgradom, omenjamo njihova imena: Žiga Lamberski (1463—1488), Krištof Rauber¹⁾, ki je bil tudi škof sekovski (1493—1536), Franc. Kacijaner (1536—1544), Urban Tekstor (1544 do 1558), Peter Zapoški (Seebach) (1558 do 1570), Konrad Glušič (1570—1578), Boltžer Radlic (do 1579), Janez Tavčer²⁾ (1580 do 1597), Tomaž Hren (1598—1630), Rajnald „Scarlichi“ (1630—1640), Oton grof Buchheimski (1641—1664), Jožef grof Rabatta (1664 do 1683), Žiga grof Herbersteinski (1683 do 1701), Ferdinand grof Kühnburški (1701 do 1711), Francišek grof Kauniz (1711—1717), Viljem grof Leslie (1718—1727), Feliks grof Schrottenbach (1728—1742), Ernest grof Attemski (1743—1757), Leopold grof Petazzi (1761—1772), Karol grof Herbersteinski (1772 do 1787), Mihael baron Brigido, tudi nadškof (1788—1806), Anton Kavčič (1807—1814), Avguštin Gruber, pozneje nadškof v Solnemgradu (1816—1824), Anton Alojzij Wolf (1824 do 1859), Jernej Widmer (1860—1875), Janez Zlatoust Pogačar (1875—1884), in Jakob Missia (od l. 1884. naprej).

V Gornjemgradu so pogostoma stolovali ljubljanski škofje in vladali od tukaj svojo vladikovino, obstoječo iz župnij, ki so nekdanj spdale pod samostan, ter so tukaj obhajali tudi

¹⁾ Od drugega naprej so vsi pokneženi.

²⁾ Rojen najbrž na Rečici.

tako imenovane škofijske sinode ali shode. Gornjigrad je imel od teh shodov precëj dobička, bolj pa še od mnogoštevilnega osobja na škofovskem dvoru. Že za drugega škofa Rauberja n. pr. je bilo dvornih služabnikov okoli 90. — Večinoma so prvi škofje tudi v gornjegrajski cerkvi pokopani. Popolnoma so se škofje preselili v Ljubljano l. 1783., ko je južna Štajerska za cesarja Jožefa II. pripadla labodski škofiji, katere sedež je bil v Št. Andražu na Koroškem.

Škofje so imeli kot knezi rimsko-nemškega cesarstva v Gornjem gradu sodno pravico (Hals- und Blutgericht), zaradi česar se je tu naselilo mnogo ljudstva. Prve hiše izvirajo od samostanskih ali škofijskih služabnikov, kakor kažejo še sedaj ohranjena nekatera hišna imena n. pr. Matija, Matiče, Jakl, Jurček, Tonček, Jošk, Natel, Marko, Lukan, Adam, Tine, Mihec, Florijan, Lekš (Aleksij), Matevžak, Francek, Blaž, Urbanček, Pavel, Mrkuš (Markuš), Kovač, Mlinar, Krznar, Firber (Färber), Žnidarček, Šloser, Tičer, Majer, Podkrajnik, Soldat, Mežnar, Vratar itd. Ti služabniki so namreč deloma že zaradi svojega posla stanovali zunaj in blizu samostana.

Ni znano, katerega leta je bil Gornjigrad povzdignjen v trg, vsekako pa ima zahvaliti ljubljanske škofje za svoj razvitek. Trg ima tudi svoj grb, namreč trolistno deteljo na modrem polju, katero zgoraj v obeh kotih zagrinjata beli zagrinjali; vsako zagrinjalo pa ima v sredi po jedno zlato zvezdo. Ne vé se, kako je nastal grb. Kakor običajno, imeli so tudi gornjegrajski

tržani razne pravice, katere so jim škofje potrjevali drug za drugim.

Najiminitnejša posebnost Gornjegograda je veličastna stolnica, ki je največja cerkev labodske vladikovine. Zidana je v renesanškem zlogu, nekam podobna Petrovi cerkvi v Rimu. Dolga je 56 m, široka 15 m in visoka 28 m. Cerkev ima samo jedno ladijo, ob straneh pa ima po dve manjši in po jedno večjo kapelo. Na sredi ima ogromno, eliptično kupolo, katere višina od cerkvenih tal je jednaka cerkveni dolgosti. Med najiminitnejše dragocenosti v cerkvi prištevati se smejo štiri umetniške stranske altarne slike, namreč: zadnja večerja, Kristusovo rojstvo, vstajenje in vnebohod, katere je naslikal slavni umetnik Janez Schmid iz Kremsa, zato „Kremser Schmid“ imenovan, leta 1774. in 1778. Vsak popotnik jih ogleduje in občuduje.

Cerkev je začel zidati l. 1752. škof Ernest grof Attemski, dozidal jo je pa njegov naslednik grof Leopold Petazzi l. 1760. Kot stavbeni mojster se imenuje Matija Persky; zidarji so bili večinoma Kranjci, drugi pa Nemci iz Gradca. Na pročelju postavljene kipe je naredil neki podobar iz Maribora. Zanimanja vredni so podatki o takratnih stroških za zidanje ogromne cerkve. Znašali so namreč stroški brez lesa za streho ter žganje opeke in apna le 17.287 gld. 31 kr., kar je po razmerju z današnjimi cenami zares malenkostna vsota. Stroškom je določila Kranjska 10.064 gld. 27 kr., Štajerska 5511 gld. Koroška 107 gld., gornjegrajska grajsčina sama 1100 gld., drugo pa se je pokrilo iz pobožnih volil.

Sedanja cerkev stoji na torišču prvotne samostanske cerkve, katero so podirali od l. 1743. do 1757.; le zvonik, zidan l. 1671., je ostal od stare cerkve, ki je bila zidana v romanskem zlogu ter je imela tri ladije, katere sta delila dva oboka, vsak s peterimi stebri, in še dve kapeli. Ta zvonik so povišali l. 1837. za 7 m. toda še sedaj je prenizek in pogreša tovariša.

Kakor smo že omenili, imeli so ustanovniki in dobrotniki, gotovo pa tudi opati in menihi, pozneje pa ljubljanski škofje pod cerkvijo svoje rakve. To spričujejo mnogi grobni spomeniki, sedaj na južni strani v cerkev vzidani.

Vredno je truda, da se natančneje ozremo na te grobne spomenike. Razven spomenika ustanovnika samostanovega, Kager-a, so imeli v samostanski cerkvi svoja grobišča: „Ilschalch von Prekop“ (1229), gospodje Kacenštajn (Chazzenstein, 1243, 1246, 1359), „Freien von Sannek“ (1254, 1447) in „Thäler Ritter von Edlingen“ (1265). — Da so imeli tudi opati in menihi gornjegrajskega samostana tu svojo grobnico, ni težko sklepati. Od grobnih spomenikov one dōbe ohranjen je samo jeden kos, ki je vzidan

na južni strani cerkve z napisom: „Abb. ad montem Obernburg“. Izmed ljubljanskih škofov so bili v samostanski cerkvi pokopani: Žiga Lamberški (spomenik iz črnega marmorja je vzidan v župnijski jedilni shrambi v južnem zidu cerkve z daljšim napisom), Krištof Rauber, Franc Kazianer, Konrad Glusič (Glusitsch), Baltazar Radlitz, Janez Taučer (teh pet je bilo pokopanih v kapeli svetega Andraža, imenovani „Sacellum Rauberianum s. Andreae“); Urb. Textor, Tomaž Hren in Žiga Schrottenbach. Razven teh je še iz stare samostanske cerkve pet grobnih spomenikov, dva z nemškim napisom, trije pa z latinskim, izmed katerih posebej omenjamo Kazianer-jevega, ker je zgodovinskega pomena. Kakor znano, je bil Janez (Hans) Kazianer vrhovni vojaški poveljnik cesarjev proti Turkom. Ker so ga dolžili izdaje, umoril ga je grof Nik. Zrinjski pri Kostanjevici na Hrvaškem.¹⁾ — Spomin na utrdbo cerkve s samostanskim poslopjem (ko je namreč škof Krištof Rauber l. 1517. dal napraviti zidove, stolpe in okope) vzbuja spomenik z napisom:

Christophorus Rauber Seccoviensis et Labacensis Epus. Comendator Admontensis mure et turribus munivit anno XPI 1517.

Vzidan je v južnem še ohranjenem stolpu nekdanje trdnjave.

Omeniti je še zaobljubljen kamen, vzidan tudi na južni strani cerkve. Ta je umetno izdelan relief, predstavljajoč križanje Kristusa in sv. Andraža ter ima napis:

Adoramus Te Christe et benedicimus Tibi, quia per crucem tuam redemisti mundum. Divo Andreae dicat. 1527.

Najbrže je dal škof Krištof Rauber ta spomenik postaviti v kapeli sv. Andraža, katero je ustanovil sam.

V južnem delu sedanjega pokopališča je stala stara gotiška cerkev sv. Magdalene, katero so l. 1869. podrli ter namestu nje bolj proti sredi pokopališča sezidali sedanjo cerkev svete Magdalene. Pri stari cerkvi je stal svoje dni baje nunski samostan.

Južno od trga stoji na visoki skalnati štrlini Menine cerkev sv. Primoža in Felicijana, navadno imenovana po oltarju stranske kapele: sv. Florijan. Ta cerkev je stara, imenuje se že leta 1426.

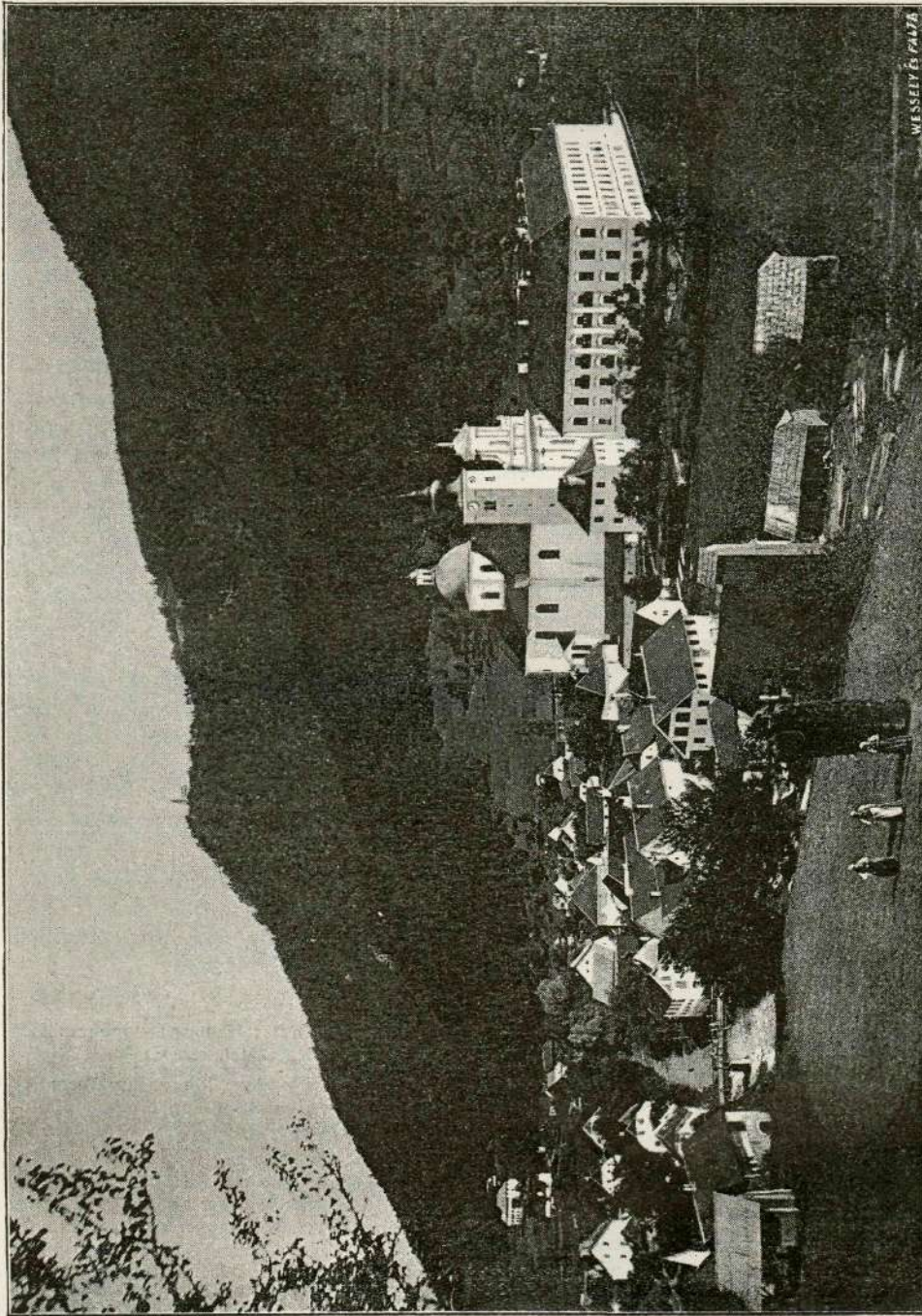
Pod Velikim Rogacem celó na skrivnem stoji cerkvica sv. Lenarta, ki se imenuje že

¹⁾ Spomenik ima sledeči napis:

Generosi D. Joannis Khazianneri Baronis in Khaczenstein et Flednick etc. statura qui miserabiliter in Costanovicza Croatiae periit. An. 1538 Oct. 25. aetatis suae anno 48.

l. 1426. Cerkev je zunaj oklenjena z železno verigo; znotraj pa visi na desni strani turška podkev, okovi za roke in noge ter veriga s

ključavnico, katere reči so bile skoro gotovo darovane v zahvalo za rešitev iz turške sužnosti.

Gornjigrad. (Po fotografiji Dav. Rovškega.)

Omenjamo še četrto podružnico, namreč cerkev sv. Petra v Bočni, uro hoda proti vshodu, ki se imenuje tudi že l. 1426.

Gornjegrajska grajščina ima dve nadstropji ter je zidana v nepravilnem in proti severni

strani odprtem peterokotu, katerega jutranjo stran zapira cerkveno pročelje. Knezoškof Rauber je ves samostan prezidal ter ga je s cerkvijo vred leta 1517. utrdil z močnim obzidjem, s stolpi in globokim jarkom. Sedanji grad je jako

velik; v njem je krasno stanovanje škofovo s kapelo, potrebni prostori za oskrbnništvo, okrajno sodišče, davkarija, beležniška pisarna, trirazredna ljudska šola, stanovanje za duhovnike, oskrbnika in nekatere uradnike. Med vsemi prostori se odlikuje velika dvorana, ki ima italijanska ognjišča, na stropu pa veliko alegorijo z bajeslovnimi podobami, v kateri se „Carniolia“ klanja ljubljanskemu škofu, držeča načrt gradú v roki. Od nekdanje utrdbe sta ostala samo dva stolpa, katera pa služita dandanes drugemu namenu. Prav tako je tudi nekdanji rov skoro celoma zasut; v severnem delu rova, ki leži sredi trga, napravil se je pred nekaj leti park, katerega lepo oskrbuje olepševalni klub.

Posestvo gornjegrajske grajščine zavzema velik del gornjegrajskega okraja in sega celó v sosedne dežele; meri pa 17.176 oralov 500 štirjaških sežnjev (ali nad 9884 ha), od katerih je gozda 10.694 oralov in 1200 štirjaških sežnjev.

V Gornjemgradu je od nekdanj sedež okrajnega sodišča, davkarije, notarja; tukaj je tudi trirazredna ljudska šola. Kdaj je bila ustanovljena, nismo mogli dognati. Vsekako pa je stara, zakaj škofje kot lastniki Gornjegrada so si prizadevali širiti omiko, ker se je množilo tudi trško prebivalstvo. Najbrže so duhovniki marijanskega kolegija učili tudi otroke v najpotrebnejših rečeh. Najstarejši podatek o tej šoli je iz leta 1796.; takrat je bila razpisana služba učiteljeva in organistova s 130 gld. plače. Ta jednorazredna šola je bila potem l. 1875. razširjena v dvorazredno in l. 1881. v trirazredno.

Podnebje je v Gornjemgradu precēj ugodno, zaradi tega je tudi mrljivost primeroma majhna. Vendar je l. 1646. tudi tukaj razsajala kuga, ki je spravila veliko prebivalcev pod zemljo, kakor kaže zapisnik tistega leta.

Po poslednjem ljudskem štetju je bilo v trški občini 797 prebivalcev, kateri se razven nekaterih uradnikov zavedajo slovenske narodnosti; celi gornjegrajski okraj pa je štel 15.394 prebivalcev. Za promet skrbi pošta, dohajajoča čez Mozirje od celjsko-velenjske železniške proge in od postaje Rečice. Podrobnosti prinašajo tudi seli iz Kamnika. Največja kupčija je tukaj z lesom, katerega razrezavajo v deske, ter ga plavijo po Dreti, Savinji in Savi v balkanske države ali ga pa po železnici razpošiljajo na Dunaj in v Trst. Denarni promet oskrbuje „posojilnica“, leta 1891. ustanovljena.

Nekaj se peča prebivalstvo z živinorejo, kolikor se more ob tukajšnjih gospodarstvenih razmerah, vendar ne v toliki meri, kakor bi smeli želeti in pričakovati. Samo sadjarstvo se je v novejšem času nekoliko povzdignilo z bok

primerne cene sadja. Živila, zlasti vino in mnogo žita, morajo se večinoma uvažati iz drugih krajev.

O verskem življenju ljudij pričajo cerkve, ki so večinoma prav vkusno opravljene. Ljudstvo spoštuje svoje duhovnike; takó se še Lenarčani nad Gornjimgradom hvaležno spominjajo meniha, ki je iz zadnje dobe samostana več let živel pri sv. Lenartu v prognanstvu in tudi umrl; za rajnega dadó vsako leto opravljati zadušnice.

O društvenem življenju pa pričajo: podružnica sv. Cirila in Metoda, čitalnica, požarna bramba; a tudi „Matica Slovenska“ in družba sv. Mohorja imata tu mnogo društvenikov.

Omenjamo še dva slavna rojaka iz Gornjegrada in pa tukajšnjo pravljico.

V Gornjemgradu je bil doma Benedikt Kuripešič,¹⁾ kateri je l. 1630. potoval s poslanstvom nemškega kralja Ferdinanda v Cariograd kot latinski tolmač. Svoje potovanje je obširno popisal v knjižici „Itinerarium.“²⁾ Macun pravi: „Ta potopis ni (nikakor) samo suhoparno naštevanje krajev, skozi koje je hodilo poslanstvo. Vsaki čas prispodablja, kako so morali neki kraji mesta in vasi nekdanj biti v veliko večjem blagostanju. Veliko pripoveduje zemljogospodarskega itd.“ — Kuripešič je izdal o tem potovanju še drugo knjižico: „Eine Disputation.“³⁾ Najbrž je imela višji namen, da bi opozorila evropske vrstnike na grozno stanje vshodnih kristijanov. (Obširnejša razprava je v Macunovi: „Književni zgodovini slovenskega Štajerja“ stran 15, 22.)

Kuripešič je še spisal kot tolmač v Carigradu tudi dva latinska spisa.⁴⁾ Kuripešiča je kralju Ferdinandu najbrž priporočil za tolmača ljubljanski škof Hren.

¹⁾ C. Schmutz: Historisch-topographisches Lexicon von Steiermark, 3. del, str. 64

²⁾ Popolni naslov: Itinerarium Wegrassis Kün. May. potschafft, gen Constantino cel, zu dem Türkischen Keiser Soleyman. Anno XXX. — MDCXXXI. v mali četverki, str. 64.

³⁾ Popolni naslov: Eine Disputation oder Gespräch zweyer Stalubenen, so mit Künigklicher Maye. Botschaft bei dem Türkischen Keyser zu Constantinopel gewesen. Dieweil sy allda in ihrer beherbergung, von dem Türcken versperrt, beschehen, Darinnen alle gewonheiten, Brauch, Glaub, Ordnung und Landsart der Turkey gemelt wirdt. Von Herrn Benedikten Curipeschitz vonn Obernburg obgemelter Botschaft Lateinischen Oratorn (sowie er von gedachten Stalubenen alda heimlichen gehört), beschriben, gantz nutzlich zu lesen. Knjižica je v četverki in ima najbrž 31 str.

⁴⁾ Natisnjena sta v delu: Gevay, „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhunderte.“

V Gornjemgradu je bil rojen tudi Danijel a S. Clara¹⁾, iz reda bosonogih Avguštincev, kateri je spisal te-le knjige:

1. *Philosophia universa juxta mentem Doctoris angelici D. Thomae Aquinatis.*
2. *Tractatus Theologiae quinque. I. de ultimo fine hominis. II. de Voluntario et Involuntario. III. de actibus humanis. IV. de virtutibus et peccatis. V. de jure et justitia.*
3. *Quaestiones theologico-morales, quae ordinarie Romae dantur in examine pro cura animarum.*

Drugih podatkov iz življenja tega pisatelja nam žal manjka.

Pravljica.

Na vshodu od Gornjegagrada je hrib, kate-rega narod imenuje „Gradišče“. Tukaj je stal baje nekdanj mogočen grad, o katerem sedaj ni več sledú; pač pa se o njem pripoveduje ta-le pravljica:

V vzhodnem holmca ima kmet Adam posestvo. Gospodinja Adámka je hodila navadno na Gradišče iskat in nabirat drv. Nekega dne išče žena z otrokom v naročju zopet drv, a ne najde jih, dasi prehodi ves grič. Naposled pa zapazi votlino polno drv. Vesela, da jih tukaj dovolj naloži, gre v votlino. A ni ji možno priti do drv, ker se ji vedno odmikajo. Hipoma izginejo drva, in žena obstoji pred velikimi vrati. Tu stražita dva psa, katerima šviga ogenj iz očíj in gobcev. Kmetica je vsa prestrašena in rada bi zbežala, a prepozno je. Vrata se odpró in žena je — nevedé kako — v sredi prekrasne sobe. Od tod je stopala iz sobe v sobo. Povsod je bilo vse tako lepo in krasno, da je kar strmela. Tukaj je bilo tudi mnogo kadij s zlatom napolnjenih. Ko prehodi in ogleda vse prostore, pride do zlatih vrat. Tudi ta se odpró

¹⁾ I. B. v. Winklern: Biographische und literarische Nachrichten von den Schriftstellern und Künstlern, welche in dem Herzogthume Steiermark geboren sind, etc. str. 26.

in, oj čuda, pri zlati mizi sedi zakleta devica, zgorej človek, bel ko sneg, spodej pa ostudna kača. Zapazivša ženo, reče ji prijazno: „Naberi si zlata, kolikor hočeš.“ Kmetica odloži otroka ter si nadene zlata, kolikor ga je mogla nesti. Sedaj se tudi vrata odpró, in žena je v votlini. Tukaj se spomni otroka in hiti nazaj, pa zaman išče vrat, ni jih več najti.

Vsa žalostna gré vprašat gospoda župnika, kaj ji je storiti, da dobi otroka nazaj. Ko župnik vse sliši, veli kmetici: „Idi čez leto dnij, ravno tisti dan, uro, minuto in sekundo v tisti kraj; najdeš zopet votlino. Pojdi vanjo, pa ne ozri se!“

Ko preteče leto, gre kmetica ob določenem času na Gradišče in takoj najde votlino. Ko po votlini dalje stopa, začne pokati, grometi in bliskati se, da je groza. Žena pa, pomneča župnikov svét, ne ozre se kar nič.

Ko pride do vrat, strašno zarjoveta nad njo dva čuvaja. Ali ona se tudi sedaj ne splaši, temveč odpre vrata. Tukaj najde otroka, ki se je igral z raznimi dragotinjami. Takoj ga vzame in odide. Zakleta devica milo zaplače ter reče: „Da bi bilo dete le še dva časa od polovice do sedaj ostalo tukaj, bila bi jaz rešena. Sedaj mi bo pa še dolgo, dolgo trpeti.“

Ko pride kmetica, ki je dalj časa po votlini iskala izhoda, poznal je ni nihče več. A tudi njej so bili vsi ljudje neznani. Le povedati so vedeli, da je pred davnim, davnim časom na Gradišču izginila kmetica Adámka.

Zopet je preteklo mnogo let. Kmet Adam gre nekega dne na travnik kosit. Kar zasliši glas: „Rósi, rósi!“ Ko se ozre, zagleda prezalo deklico v tri četrte belo, v četrte pa črno. Kmet se tako prestraši, da ne vé, kaj bi storil. Deklica pa mu žalostna pravi: „Ti si bil rojen, da me rešiš; a nisi storil, kar sem ti velela. Tvojega roda rod (za rodom) bode sadil drevce, katerega tretje bruno bode dalo zibelko, v kateri bode spavalo dete, ki me bo rešilo.“ Nato izgine. V Gradišču pa od te dóbe večkrat čudno buči in bobni.

Potovanje križem jutrove dežele.

(Piše dr. Fr. L.)

(Dalje.)

Ni bilo pol ure, že zasliši Kristijan govorenje po stopnicah. Bila sta nosača ali fakina, ki sta vprašala, kje je zaboj. Ko jima ga pokažejo, prideta blizu, jeden se vsede nanj in oba se začneta pogovarjati prav brezskrbno, kakor

bi se jima kar nič ne mudilo. Kristijan pa se je tedaj kuhál v soparu in potu, pa težko pričakoval, kaj bode. Ni bilo treba čakati dolgo: nosača dvigneta zaboj, potisneta do stopnic, potem pa valita po stopnicah navzdol. Grozno je bilo jetniku v tem stanju: sedaj je bila glava spodaj, sedaj je ležal vznak, sedaj je bil z glavo